

SZALAI Gábor
tudományos segédmunkatárs
Bölcsészettudományi Kutatóközpont Budapest

assistant research fellow
Research Centre for the Humanities, Budapest, Hungary
email: szalai.gabor@btk.mta.hu

**KORÁBBI, ÁLLAMILAG SZERVEZETT
LAKOSSÁGCSERÉK HATÁSA A
CSEHSZLOVÁK-MAGYAR EGYEZMÉNY
MEGSZÜLETÉSÉRE**

**THE IMPACT OF FORMER, GOVERNMENT-ORGANISED
POPULATION EXCHANGES ON THE BIRTH OF THE
CZECHOSLOVAK–HUNGARIAN TREATY**

ABSTRACT

In Europe, following World War I, and also during and after World War II, more or less sovereign states exercised population exchanges on multiple occasions. Their aim was to establish an ethnically homogeneous state and/or to repatriate their minority countrymen. In many cases, governments entered into the treaties under the impact of constraint, abuses of minorities and provision depriving their rights. On many occasions, these stabilised the changes occurring during the wars and neither party was keen on observing the principle of parity. This paper compares the government-organised (Greek-Turkish, Ukrainian-Polish, Czechoslovak–Hungarian) „population exchange campaigns”, the legislation enabling these, as well as the underlying political, economic and social motivations of the decisions and negotiations. This comparative analysis enables presenting similarities, parallels and differences, as well as to what degree the consequences and conclusions of previous treaties have been considered during the negotiations, and also whether former population exchanges had any impact on normalising Czechoslovak–Hungarian relations. The analysis also focuses on identifying the preliminary knowledge and experience of the stakeholders applied in resolving the Czechoslovak–Hungarian issue. The assessment also covers the first treaty of this kind, the often referenced population exchange treaty between Greece and Turkey and the Ukrainian(Soviet)-Polish treaty, as well as to what extent these

treaties turned out to be examples to follow. Finally, the paper also examines to what extent the two political sides evolving after 1945 tried to follow the lead of previously implemented treaties between Hungarians and Czechoslovaks which they considered appropriate.

Kulcsszavak: görög-török lakosságcsere, „Nagy Eszme”, lengyel-ukrán lakosságcsere, csehszlovák-magyar lakosságcsere

Keywords: Greek-Turkish population exchange, „Megali Idea”, Polish-Ukrainian population exchange, Czechoslovak-Hungarian population exchange

1. Bevezetés

A csehszlovák-magyar lakosságcsere témájában, az elmúlt évtizedekben számos tanulmány készült. Ezen írások érintették a lakosságcsere-egyezmény megkötését, a két ország képviselői között zajlott tárgyalásokat, valamint a nyugati nagyhatalmak és a Szovjetunió, kérdésben képviselt álláspontját. Az elemzések fókuszába, azonban kevésbé került be annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy mi volt a lakosságcsere mint lehetséges megoldás megszületésének forrása, mi volt a lakosságcsere ideológiai háttere.

Tanulmányomban arra törekszem, hogy a csehszlovák-magyar és egyes korábban lezajlott lakosságcserek (görög-török, lengyel-ukrán) összehasonlításán keresztül mutassam be a hasonlóságokat, illetve azok nagyhatalmakra gyakorolt hatását. Választ igyekszem adni arra a kérdésre, hogy az érintett diplomaták és delegáltak milyen előzetes tapasztalat vagy tudás alapján viszonyultak a kérdéshez, illetve arra, hogy a nagyhatalmak a korábban már lezajlott, általuk jónak vélt, államilag szervezett lakosságcsereket mennyire kezelték példaértékűnek.

2. A görög-török lakosságcsere

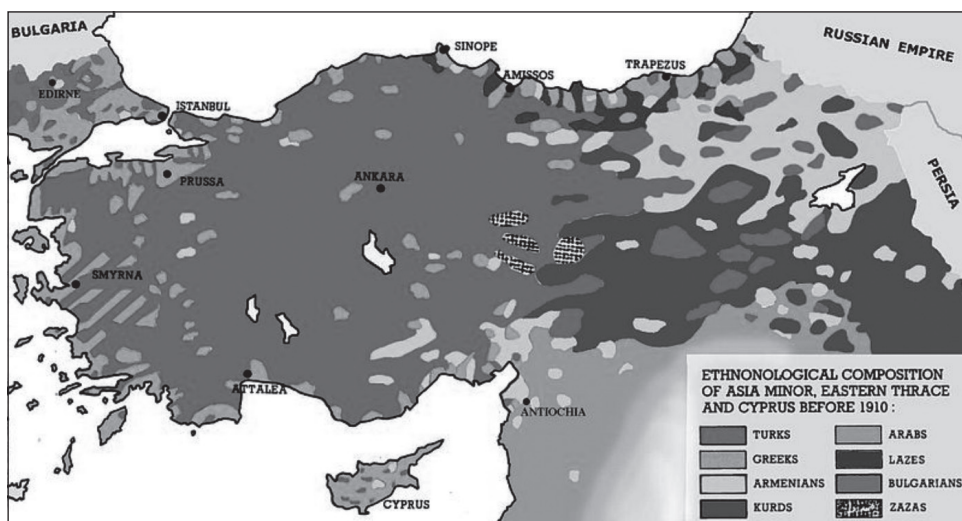
Az 1830-ban függetlenné vált Görögország legfőbb geopolitikai célja („Nagy Eszme”) a történelmi „Nagy-Görögország” létrehozása, a Balkán-félszigeten élő görögök egy hazában való egyesítése volt. A 19. századtól folyamatos területi veszteségeket elszenvedő és a területén élő nemzetiségekkel harcoló Oszmán Birodalom pedig egy etnikailag homogénebb állam megteremtésére törekedett.¹ A modern kori történelemben az 1914-ben megkötött görög-török egyezmény volt az első olyan kísérlet, amely két állam területi vitáját, illetve az etnikai kisebbségek problémáját lakosságcserevel kívánta megoldani.

2.1. Előzmények

Az 1912 és 1913 között lezajlott első és második Balkán-háború eredményeként az Oszmán Birodalom szinte teljesen kiszorult a Balkánról. A háborús cselekmények és a térség politikai térképének változása következtében, több hullámban közel egymillió (kb. 890.000-900.000²) ember volt kénytelen elhagyni otthonát

és vándorolni a térség államai között. Az első hullám még a harci cselekmények helyszíneiről történő spontán menekülés volt, míg a második a Balkán-háborúkat lezáró békék (londoni és bukaresti) által meghúzott új határokon átívelő önkéntes költözés az „anyaország” felé. Végül a kisebbségek politikai és katonai érdekek diktálta erőszakos kitelepítése következett, mely már 1913 végén elkezdődött és 1914-ben volt a legintenzívebb. Főként a kis-ázsiai és a trákiai görög kisebbség üldözése is addig nem tapasztalt méreteket öltött.

1. térkép: Az etnikai hovatartozás megoszlása a Földközi-tenger keleti részén és Kis-Ázsiában

Forrás: <https://mediaevalmusings.files.wordpress.com/2013/06/800px-asiaminor1910.jpg>

1914. május 18-án az Oszmán Birodalom tett javaslatot a Kis-Ázsia nyugati partján (Aidiniosz vilajet területén) élő görög és a görög fennhatóság alatt élő török kisebbség (makedóniai és epiroszi muzulmánok) önkéntes jellegű kicserélésére. A görög kormány a tárgyalások és az egyezmény megkötésének feltételeként a kis-ázsiai és trákiai görögök erőszakos kitelepítésének és üldözésének azonnali leállítását szabta, valamint a kivándorlás önkéntességének tiszteletben tartását. Továbbá el kívánta érni, hogy a lakosságcsere által érintett görögök és törökök létszáma azonos legyen, illetve azt, hogy a lakosság cseréjét a két országban egyidejűleg hajtsák végre. A görög fél véleménye szerint ugyanis a két állam csak így tudja a területére érkező jelentős számú népesség letelepítésével járó problémákat megoldani. A török delegáció azonban elutasította a görög kormány érvét, mondván a lakosságcsere megvalósítása független kell legyen a kivándorlók számától.³

A kérdést vizsgálva nehéz eldönteni, hogy a török fél azért kezdte-e el a görög kisebbség üldözését, hogy tárgyalásztalhoz kényszerítse a görög kormányt, így érve el a lakosságcsere-egyezmény megkötését, vagy a lakosságcsere ötlete csupán álcaként szolgált az üldözések fedezésére. A lakosságcsere javaslatok ugyanis a Porta indítékainak többsége politikai és stratégiai, nem pedig humanitárius volt, ahogy azt állították. A legfőbb törekvés a Birodalom területén élő görög kisebbségtől történő megszabadulás volt, melynek leghatékonyabb módja a politikai erőszak alkalmazása, nem pedig egy önkéntes lakosságcsere-egyezmény megkötése volt, melynek tárgyalásakor a görög fél akár saját feltételekkel is felléphet. Ezt az oszmán szemléletmódot jól jellemzi a tárgyalások két legfontosabb témájában, az önkéntességben és a lakosság számarányában, a török küldöttség részéről tapasztalható együttműködés és kompromisszum hiánya.

Görögország a határain túl élő görög kisebbség kérdésében nem számíthatott külső támogatásra. Korábbi szövetségei támogatásának hiányában elviekben is ki volt zárva, hogy fegyverrel szerezzen érvényt álláspontjának. Mivel a görög kormány nem tudta megakadályozni a Porta törekvéseit a görögség kitelepítésével kapcsolatban, valamint hiábavalóak voltak az üldözések leállítására tett erőfeszítései is, így az oszmánok által támasztott feltételek elfogadása volt az egyetlen lehetőség, hogy a kis-ázsiai nemzetestvérek ne maradjanak magukra.

A makedóniai és epiroszi törökök, illetve a trákiai és kis-ázsiai görögök kicseréléséről szóló egyezmény megkötésére végül 1914 májusában került sor. A szerződés értelmében a lakosságcsere önkéntes jellegű, a vagyoni kérdéseket a két ország között pedig tárgyalásos úton rendezik. Az egyezmény végrehajtása az időközben kitört első világháború miatt lekerült a napirendről, azonban a görög kisebbség török hatóságok részéről történő üldözése tovább folyt (1915-ben a hatóságok közel félmillió görög lakost deportáltak a Birodalom belső területeire). A kérdés végleges rendezésére 1923-ig kellett várni.⁴

2.2. Az lakosságcsere-egyezmény megkötése és végrehajtása

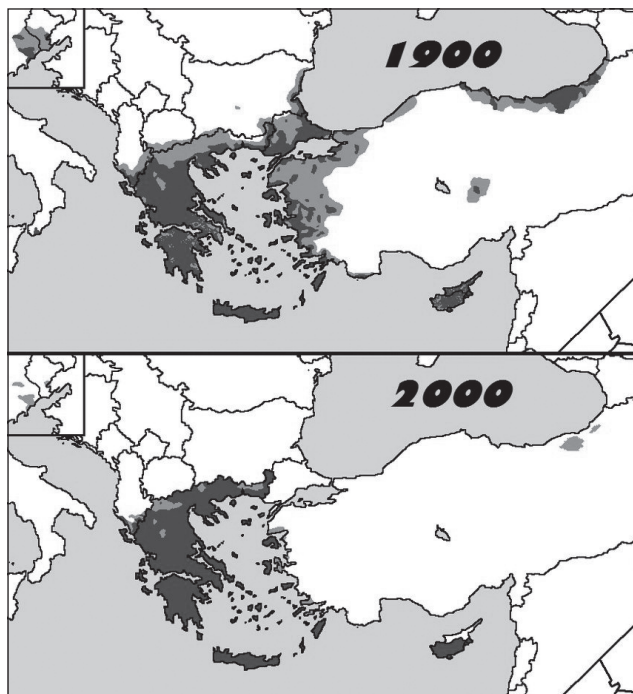
A török és a görög fél, az első világháború kitörését megelőzően, a Balkán-háborúk alatt végbement spontán népességmozgás megállapításán és elfogadásán túl nem jutott. A kérdés rendezésére a világháború, illetve a török revíziós harcok lezárása után nyílt lehetőség. Az 1923. július 24-én aláírt lausanne-i béke a törökök számára területileg is kedvezőbb volt. Az 1920-as sèvres-i békében a görögöknek ítélt Kelet-Trákia Edirnével együtt Törökországhoz került, a görög-török határ a Marica folyó lett és Törökország visszakapta Szmirna városát és annak környékét. Görögország számára ez a „Nagy Eszme” végleges feladását is jelentette. 1923. január 30-án Lausanne-ban aláírtak egy külön görög-török lakosságcsere-szerződést is.⁵ A kötelező érvényű egyezmény értelmében a görögországi törököknek és a törökországi görögöknek is el kellett hagynia addigi lakóhelyét és az „anyaországába” kellett költöznie. Mindkét állam területén egy-egy mentesített kategóriát határoztak meg: a konstantinápolyi, illetve az Imbrosz és Tenedosz szigetén élő

görögök, másik oldalon pedig a nyugat-trákiai muzulmánok (törökök) maradhattak lakóhelyükön. Nyugat-Trákia három megyéjében (Xanthi, Rodopé, Komotini) így kb. 100 ezer muzulmán (a terület lakosságának mintegy 30%-a)⁶ mentesült a kitelepítés alól. Az egyezmény számtalan problémát vetett fel, melyek közül a legnagyobb a nyelvi akadályok leküzdése volt. A kitelepített kis-ázsiai ortodox keresztények között sokan török-ajkúak, míg a görögországi muzulmánok közül sokan görög-ajkúak voltak, tehát nem beszélték annak az országnak a nyelvét, ahová betelepítették őket.⁷

A Balkán-háborúk és az 1925 között zajló kényszerszermigráció (kivándorlás, kitelepítés) során 1.290.000 görög (ortodox) személy volt kénytelen elhagyni Törökországot (mintegy 1.100.000 az 1923-as lausanne-i szerződés előtt), míg a másik oldalon 480.000 török (muzulmán) kényszerült Görögország elhagyására (125.000 fő a lausanne-i egyezmény előtt).⁸ 1925-ös adatok szerint mintegy 200.000 görög nemzetiségű maradt Törökországban, ám számuk napjainkra 5000 fő körülire csökkent. A lausanne-i döntés óta Görögországot is több tízezer török hagyta el, így a Balkán-félsziget egyik leghomogénebb államává vált.

Több kérdés a békeszerződés megkötése után is nyitott maradt azonban, mint a ki nem cserélt kisebbségek státuszának kérdése, illetve a kicserélt lakosság kárpótlása.

2. térkép: A görögök megoszlása 1900-ban és 2000-ben

Forrás: <http://i.imgur.com/OUyHV0u.jpg>

2.3. A lakosságcsere társadalmi és belpolitikai következményei Görögországban

Az ötmillió Görögország rövid idő alatt volt kénytelen a közel másfélmillió határon túli görög népességet befogadni, ami nehezen megoldható gazdasági, társadalmi és politikai problémákat okozott az ország számára. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy az 1912 és 1925 között érkező menekültek és kitelepítettek között meglehetősen magas volt a nők, az özvegyek és az árvák aránya. Számosan nem tudtak görögül, vagy csak a Pontusz-vidéki dialektust beszélték, amely Görögország lakosainak nehezen volt érthető. Az őslakosok részéről sok esetben nagyfokú előítéllettel is szembe kellett nézniük.⁹ Az újonnan érkezők között viszont sokan az Oszmán Birodalom nagyvárosaiból származtak, fejlettebb gazdasági-kulturális színvonalhoz voltak szokva, emiatt az „anyaországiakat” lenézték, „vidékieknek” tartva őket. Az érkezők közül többen tőkét, üzleti/vállalkozói érzéket, gazdasági fejlődéshez szükséges dinamizmust is hoztak magukkal Kis-Ázsiából. Törökországban ezzel összefüggésben a görögök kitelepítésével a társadalom gazdaságilag legfejlettebb rétege hagyta el az országot.¹⁰

Az érkezők zökkenőmentes beilleszkedésére irányuló törekvések a Balkán-háborúk éveitől kezdve komoly feszültséget okoztak, és a nemzeti megosztottság kialakulásához vezettek. A menekültek jelentős része erős nosztalgiát érzett elhagyott szülőföldje iránt, több évtizednek kellett eltelnie, hogy véglegesen beilleszkedjenek a társadalmi vérkeringésbe. A közel másfélmillió menekült többsége (az ország lakosságának negyede) a kis-ázsiai katasztrófa idején hatalmon lévő monarchista pártot tartotta felelősnek személyes tragédiájáért, és kötelezte el magát a Venizelosz párt mellett, amely befolyásolta a párt működését. Az új lakosság nagy részét Macedóniába és Nyugat-Trákiába, valamint az ország fővárosában telepítették le. A kétpólusú görög politikai élet emiatt földrajzi megosztottságot is mutatott. A Venizelosz-pártiak (Köztársaság-pártiak) bázisa így Kréta mellett – a kis-ázsiai menekültek miatt – Észak-Görögország (Macedónia és Trákia) lett.¹¹

Városrészek elnevezései is a mai napig őrzik az egykori származási helyet (Új-Szmirna városrész Athénban), de sportegyesületek nevében is szerepel a kis-ázsiai eredet (AEK=Konstantinápolyiak Athéni Sportegyesülete; PAOK=Konstantinápolyiak Thesszaloniki Sportklubja).¹²

3. A lengyel–ukrán lakosságcsere

A Lengyelország és (Szovjet-)Ukrajna közötti lakosságcsere, az 1944. szeptember 9-én aláírt szerződés alapján mintegy 1,6 millió főt, 1,1 millió lengyelt és lengyel zsidót, illetve közel félmillió ukrán érintett. Lengyel részről az egyezmény aláírója a PKWN (Nemzeti Felszabadítási Bizottság) volt. A lakosságcsere előzménye, hogy a második világháború utáni lengyel-szovjet határt, Sztálin javaslatára és a nyugati szövetségesek beleegyezésével a Curzon-vonal mentén húzták meg, így a lengyel határ nyugatra tolásával jelentős lengyel kisebbség került a

Szovjetunió területére. A lengyelországi Zakerzoniában (a Curzon-vonaltól nyugatra) pedig jelentős ukrán kisebbség élt.¹³

A megállapodás értelmében az áttelepítendő személyeket nem születési ország szerint, hanem etnikai hovatartozás alapján regisztrálták. A határtól nyugatra élő ukránokat a lengyel hatóság, míg keletre élő lengyeleket a szovjet NKVD (Belügyi Népbiztosság) regisztrálta. Az érintett lengyel terület jelentősebb településein (Jarosław, Gorlice, Krasnystaw, Chełm, Lublin, Biłgoraj, Jasło, Zamość és Nowy Sącz) kerületi bizottságokat állítottak fel. A bizottságok feladata nemcsak az egyének nyilvántartásba vétele és koordinálása volt, hanem kampány folytatása is az ukrán kisebbség körében. A propaganda (amely jobb életkörülményeket ígért az ukránok számára, ha Szovjet-Ukrajnába költöznek) eredményeként megugrott a jelentkezők száma, de 1945 közepére az áttelepítés iránti kérelmek száma jelentősen mérséklődött. Ennek oka, hogy egyre inkább nyilvánvalóvá vált, az ígért jobb körülmények nem bizonyultak helytállóknak, illetve az áttelepülők számára tilos volt Szovjet-Ukrajna elhagyása.¹⁴

3. térkép: A Curzon-vonal és Lengyelország területi változásai 1939 és 1945 között

Forrás: <https://majorityrights.com>

1945 augusztusában az ukránok kitelepítése új szakaszba lépett. Ennek érdekében, hogy elérjék az ukrán kisebbség Lengyelországból történő áthelyezését, a lengyel kormány és a szovjet biztonsági erők agresszíven léptek fel, mellyel megszűnt az átköltözés önkéntessége. Egész falvak lakosságát szorították ki otthonaikból és szállították a Szovjetunióba.

A lakosságcsere gyors és hatékony lebonyolítása érdekében a határ két oldalán egyszerre végezték a kitelepítést, így ugyanazon vagonokkal tudták szállítani a kitelepített lengyeleket és ukránokat (az új határon átlépve a vasúti szerelvényeken a kitelepített lengyelek helyét ukránokkal töltötték fel majd fordult vissza a szerel-

vény). 1945 tavaszáig az ukrán falvakból 453.766 lengyelt telepítettek ki (a falusi lengyel lakosság 58%-át), míg a városokból 328.908 főt (a városi lengyel lakosság 41,7%-át).¹⁵ Az ukrán kisebbség esetében a lengyel határmenti megyékben¹⁶ regisztráltak száma, 1944 októbere és 1946 szeptembere között 492.682 fő volt, akik közül 482.880 egyént helyeztek át végül az ukrán SZSZK-ba (Szovjet Szocialista Köztársaság), elsősorban a Ternopili, az Ivano-Frankivszki és a Lvivi terület településeibe, illetve a Mikolajivi és Dnyipropetrovszki régió déli és délnyugati körzetébe, valamint kisebb mértékben Kelet-Ukrajna Donbas régiójába. A kitelepített lengyeleket elsősorban Nyugat-Lengyelországba, a kitelepített németek helyére, másodsorban az elköltöztetett ukránok házaiba helyezték el.¹⁷

A lengyel és az ukrán történeti hagyományban máig igen komoly a lakosságcsere traumájának emlékezete, mely rengeteg szenvedéssel és áldozattal járt. A Harmadik Lengyel Köztársaság szenátusa kiemelt feladatának tekinti a határon túli lengyelek támogatását, és maga a lengyel alkotmány is hosszabban értekezik a külhoni lengyelekről. A kölcsönös történelmi sérelmek a mai napig terhelik a két ország politikai viszonyát.¹⁸

4. A csehszlovák–magyar lakosságcsere

Csehszlovák-magyar viszonylatban a terület és a népesség kérdésének rendezetlensége Trianonig, de a müncheni konferenciáig mindenképpen visszanyúl. Az 1938. november 2-án aláírt bécsi döntés eredményeként visszakerült a Csehszlovákiához csatolt magyarlakta területek jelentős része. A csehszlovák fél már ekkor felvetette a lakosságcsere ötletét, a területén élő magyarokat szeretne volna kicserélni a magyarországi szlovákokra. Beneš, Csehszlovákia elnöke már a müncheni döntés előtt lemondott, Angliába távozott és néhány politikus-társával 1940-ben megalakította az emigráns csehszlovák kormányt, ahol 1941-ben arra a következtetésre jutott, hogy „az újjászülető Csehszlovákia jövőjének záloga a nem szláv kisebbségektől való megszabadulás”.¹⁹ 1943 decemberében a háború utáni Közép-Európa helyzetéről Moszkvában tárgyalva ismét hivatalosan is vázolta a homogén szláv „nemzetállamra” vonatkozó elképzeléseit.²⁰ Beneš a világháború befejezését követően Moszkván keresztül tért vissza Csehszlovákiába, mely azt eredményezte, hogy az új kormányprogram kidolgozásában és fő irányának meghatározásában a Klement Gottwald vezette moszkvai kommunista emigráció is döntő szerepet játszott.²¹ Az 1945. április 5-én Kassán nyilvánosságra hozott kormányprogram egyértelművé tette, hogy a magyar nemzetiségű lakosság nagy részét a kollektív bűnösség elve alapján hontalanságra kívánják ítélni. A program nyolcadik fejezete foglalkozott a felvidéki magyarsággal. A csehszlovák állampolgárságát csak azoknak a magyaroknak hagyták meg, akik antifasiszták voltak, részt vettek az ellenállási mozgalomban és ezért üldözték őket. Ez a többségi cseh és szlovák lakossággal való összehasonlításban eleve súlyos és egyértelműen etnikai alapon gyakorolt diszkriminációt jelentett. A kassai kor-

mányprogramnak ez a fejezete tehát a kollektív bűn elve alapján törvényerőre emelt kollektív büntetési formák hivatkozási alapja volt. A „kisebbségi” fejezet még viszonylag szabadon hozzáférhető jogként írta le az optálás lehetőségét, de a gyakorlatban a csehszlovák állampolgárság megszerzése a világháború utáni években a magyarok számára csakis a reszlovakizáción keresztül volt lehetséges. Összesen tizenhárom elnöki dekrétum született, amelyek a németek és a magyarok, valamint a cseh és a szlovák nép árulóinak és ellenségeinek megbüntetéséről szóltak. A kormányprogram gyakorlati végrehajtását a Beneš által kiadott elnöki dekrétumok szabályozták.²²

1945 nyarától fokozatosan nőtt a magyar lakosság elleni nyomás, katonai kísérettel megkezdődött a magyar lakosság egyoldalú kitelepítése. A magyar kormány rákényszerült a tárgyalásokra, hiszen kialakulhatott volna az a helyzet, hogy a csehszlovák fél egyoldalúan telepíti ki a magyarság tömegeit. A megállapodás végül 1946. február 27-én született meg. Az egyezmény V. cikkelye szerint Csehszlovákia területéről Magyarországra akkora számú lakosságot lehet áttelepíteni, amely megegyezik a Magyarországról Csehszlovákiába áttelepülésre jelentkezettek számával.²³ Az első szerelvény Magyarország felé azonban több mint egy évvel az egyezmény megkötését követően, 1947. április 12-én indult el.

5. Összefüggések

A görög-török és a csehszlovák-magyar kérdés vizsgálata során több hasonlóság is megfigyelhető a görög és a magyar álláspont között. A „Nagy Eszme” (Megali Idea) érvrendszere három pilléren nyugodott: 1. a történetiségen, amely a Bizánci Birodalom több évszázados görög múltját hangsúlyozta; 2. az etnicitáson, mely a határon túl (Konstantinápolyban és környékén, Szmírnában és környékén és a Fekete-tenger déli partvidékén) élő görögök jelenlétére hivatkozott; 3. Görögország biztonsági stratégiáján: az ország biztonsága csak akkor szavatolt, ha a tengerpart mindkét oldala görög ellenőrzés alatt áll. Ez előbbiekhöz hasonló volt a Trianon utáni Magyarország érvelése is: 1. Szent István-i államiság; 2. a magyar nemzetiségek jelenléte az utódállamokban; 3. a Kárpát-medence geostratégiai és földrajzi-vízrajzi egysége. A másik szembetűnő hasonlóság, hogy a lakosságcsere-tárgyalások során a feltételeket diktálni próbáló fél (a török, illetve a csehszlovák) a várt eredmény kicsikarása érdekében ütőkártyaként használta a nemzetiségek üldözését és egyoldalú kitelepítését.

Nagy-Britannia a Görögország és Törökország között 1923-ban született egyezményt egyértelműen pozitívan értékelte. Beneš és politikustársai az angliai emigráció alatt minden bizonnyal találkozhattak ezzel az elképzeléssel, hiszen itt fogalmazták meg későbbi politikájuk koncepcióját. A második világháborút követően, a görög-török lakosságcsere továbbra is mintaként szolgált Nagy-Britannia és az Egyesült Államok számára a közép-európai nemzetiségi konfliktusok rendezéséhez. Winston Churchill a lakosságcsere-t a lengyel kérdéssel kapcsolatban is a

közép-európai államok megerősítésére, stabilizált viszonyok megteremtésére szolgáló, bevált és egyedüli módszernek minősítette.²⁴

A második világháborút követően a csehszlovák-magyar kérdés tárgyalásánál, a résztvevő államok küldöttei több alkalommal is hivatkoztak a görög-török és a lengyel-ukrán lakosságcsere példájára. A Külügyminiszterek Tanácsának magyar-csehszlovák kérdéssel foglalkozó bizottságában a lakosságcsere-egyezmény kérdése, a probléma rendezetlensége és a két ország eltérő értelmezései miatt számos alkalommal előkerült. Lord Viscount Hood angol küldött a kérdés kapcsán a görög-török lakosságcsereire, mint lehetséges megoldásra hivatkozott. Megértését fejezte ki ugyan Csehszlovákia törekvése iránt, hogy véglegesen rendezze a magyar kisebbség problémájának kérdését, de határozottan elutasította az erőszakos kitelepítés lehetőségének békeszerződésbe foglalását. Felhívta a figyelmet arra, hogy a görög-török egyezmény a két kormány egyeztetése alapján jött létre, míg a tárgyalt esetben a magyar kormány ellenzi a lakosságcserét. A béke megőrzésének egyetlen lehetőségét a kétoldalú megállapodásban látta.²⁵ Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár 1946. szeptember 16-án, a magyar politikai-területi bizottságban tartott beszédében hivatkozott a görög-török mellett a lengyel-ukrán egyezményre is: „Tudjuk, hogy az áttelepítés, a 'transzfer' szó nem hangzik rokonszenvesnek sem az önök, sem a mi fülünknek, de cáfolhatatlan tény marad, hogy ezen az alapon oldották meg véglegesen és tartósan például a törökországi görög kisebbség problémáját. Módosított formában, a lakosságcsereinek a cserearányra való tekintet nélküli formáját alkalmazták a szövetséges és testvéri lengyel és ukrán nemzet között is, amelynek során több mint 1 millió lengyel költözött át régi lakóhelyéről az új Lengyelországba és mintegy 400.000 ukrán Lengyelországból Ukrajnába.” Nem tagadta azonban, hogy a magyar lakosság otthonából történő eltávolítása szenvedésekkel jár, és azt javasolta, hogy a két kormány a békeszerződés ratifikálását követő hat hónapon belül kössön megállapodást a kitelepítés humánus végrehajtásáról. Végezetül a csehszlovák érvrendszer fő tézisét is előhozta, mely szerint a csehszlovákiai magyarok kitelepítése véglegesen megoldaná Csehszlovákia nemzetiségi problémáit, lehetővé tenné, hogy Csehszlovákia és Magyarország között baráti viszony alakuljon ki, a Duna-medencében pedig tartós béke legyen.²⁶

A csehszlovák kérést, a több százezer csehszlovákiai magyar egyoldalú kitelepítését a nyugati nagyhatalmak elutasították, azt embertelennek és jogtalanak minősítve. A szovjet küldött, Andrej Visinszkij külügyminiszter-helyettes 1946. szeptember 20-án, Párizsban ezzel ellentétes álláspontot képviselve támogatta a lakosságcserét és a 200 ezer csehszlovákiai magyar egyoldalú kitelepítését is. A lakosságcsere szerinte „helyes és bölcs lépés, és összhangban áll a csehszlovák kormányt vezérlő demokratikus elvekkel”. A csehszlovákiai magyarkérdés egyoldalú kitelepítésekké történő rendezése pedig véleménye szerint „összhangban van azzal a politikával, melyet a demokratikus csehszlovák kormány minden cselekedetében, különösen a külpolitika terén megvalósítani igyekszik”. Véleménye szerint a Szovjetunió a lakosság áttelepítése terén jelentős tapasztalatokkal rendelkezik,

hiszen a lengyel-ukrán egyezmény alapján több mint egymillió lengyelt telepítettek ki lakóhelyéről, miközben sok százezer ukrán és ruszin nemzetiségű indult el az ellenkező, vagyis a keleti irányba. Kifejtette, hogy kormánya nevében csak üdvözlölni tudja a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény megkötését, de véleménye szerint a magyarkérdést az egyezmény nem oldja meg teljesen, ezért indokoltnak tartja, hogy a békekonferencia engedélyezze, s vegye be a Magyarországgal kötendő békeszerződésbe a 200 ezer csehszlovákiai magyar egyoldalú kitelepítését. Meglátása szerint a magyar kormánynak az az érve, hogy nincs hová telepíteni a magyarokat, nem felel meg a valóságnak, hiszen Magyarországnak jogában áll 500.000 németet kitelepíteni, azonban 1946. szeptember 1-ig mindössze 136.847 németet telepített csak ki, a tervben megjelölt szám 27,4%-át. Semmi akadályja sincs tehát annak, hogy a magyar kormány magyarokat fogadjon az eltávolított németek helybe. Azzal is megvádolta a magyar kormányt, hogy közömbös a csehszlovákiai magyarok sorsa iránt. Szerinte a magyar kormány álláspontja éppen olyan, mintha egy sokgyermekes anya a szomszédoknál igyekezne elhelyezni gyermekeit, ahelyett, hogy örülne, hogy visszakaphatja 200.000 testvérét.²⁷ Vojna ukrán küldött a konferencián szintén azon a véleményen volt, hogy Magyarország eltülozza az áttelepítéssel járó nehézségeket: „Vannak bizonyos tapasztalataink a lakosság áttelepítéséről. Kölcsönös és kétoldalú szerződést kötöttünk lengyel lakosság Ukrajnából és egyidejűleg ukrán lakosság Lengyelországból való áttelepítésére, ámde sokkal nagyobb arányú áttelepítést hajtottunk végre és a mainál sokkal kedvezőtlenebb korban, mivel ez az áttelepítés röviddel területünk felszabadítása után zajlott le, amikor a háborúnak még nem volt teljesen vége.”²⁸

Amint az a fentiekből is látható, a lengyel-ukrán lakosságcsere a térségben jelentős befolyással bíró Szovjetunió „hivatalos” példája lett a kisebbségi kérdés kezelésében. A csehszlovák-magyar lakosságcserevel összehasonlítva sok hasonlóságot nem találunk, de a tárgyalásokon Moszkva minden esetben ennek sikerére hivatkozott. A sok szenvedéssel járó lengyel-ukrán lakosságcsere roppant „eredményes” és „hatékony” volt, hiszen egy nagyhatalom, a Szovjetunió hadserege hajtotta végre, és lengyel részről a szerződő fél, a Lengyel Nemzeti Felszabadító Bizottság sokkal inkább ki volt szolgáltatva a szovjeteknek, mint Magyarországnak. A szovjet pártvezetésnek véleményem szerint, az idő haladtával, illetve a magyarországi belpolitikai helyzet alakulásával (a kommunista párt megerősödésével) egyre kevésbé volt érdeke bármelyik felet is támogatni (Csehszlovákia az egyoldalú kitelepítéseket szerette volna elérni, míg Magyarország ennek elkerülését). Moszkva érdeke a térség stabilitása és békéje, a „baráti országok” együttműködése volt.²⁹ Végül a békekonferencia a csehszlovákok által tervbe vett egyoldalú kitelepítést elvetette, s a további kérdéseket a két fél közvetlen tárgyalásainak a hatáskörébe utalta, így nem került sor a 200.000 magyar eltávolítására, és a magyar lakosság mintegy 88%-a továbbra is a szülőföldjén maradhatott.

6. Összefoglalás

A csehszlovák-magyar lakosságcsere-megegyezésben a nagyhatalmak a térség pacifikálásának lehetőségét látták, céljuk a két ország közötti esetleges komolyabb konfliktus elkerülése volt. A nyugati nagyhatalmaknak és a Szovjetunióknak is volt tapasztalata a lakosságcsere-illetően. Míg a nyugatiak számára a görög-török lakosságcsere, addig a Szovjetunió számára a lengyel-ukrán lakosságcsere volt a példa. Az azonban mégsem állítható, hogy másolták volna a lausanne-i vagy a lengyel-ukrán megegyezés pontjait, vagy kis változtatásokkal aktualizálták volna. Ami nagy valószínűséggel állítható, hogy a nyugati emigrációba vonult Beneš-kormány tagjaira hatott a szigetország külpolitikai hagyománya, a transzfer ötlete is itt jelent meg először. Jan Masaryk külügyminiszter 1946 augusztusában a Populaire-nek úgy nyilatkozott, hogy a lakosságcsere csehszlovák gondolata a görög-török lakosságcsere-re vezethető vissza.³⁰ A baloldali, moszkvai emigráció számára pedig Szovjetunióban tapasztaltak számítottak példaértékűnek, és erősen gyanítható, hogy a lakosságcsere ötlete a legfelsőbb pártvezetés részéről egyfajta sugalmazott megoldás is volt.

A csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény megkötéséhez vezető folyamatok jobb megértéséhez, a tisztán látáshoz és a máig ható problémák feldolgozásához segíthet a nemzetközi környezet felidézése, a párhuzamkeresés és az összehasonlító-elemző vizsgálat. Jelen tanulmány is ehhez próbált hozzájárulni.

JEGYZETEK / NOTES

1. Párhuzam húzható tehát az 1920 utáni magyar revíziós törekvésekkel és a második világháború alatti és utáni csehszlovák nemzetpolitikával.
2. Balogh Ádám (2002a): Lakosságcsere Görögország és Törökország között 1914-ben. Világtörténet. 2002/1. tavasz-nyár. 38. old.
3. Balogh (2002a) 39-41. old.
4. Balogh Ádám (2013): Fejezetek Görögország újkori történetéből – A szabadságharctól napjainkig. Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete – Csongrád Megyei Helyi Csoport, Szeged, 67. old.
5. Greece and Turkey - Convention concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations and Protocol, signed at Lausanne, January 30, 1923 <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1925/14.html>
6. A pontos népességi adatok meghatározása azonban a mai napig komoly nehézségeket okoz. A görög kormány még ma sem ismeri el az országban etnikai kisebbségek létezését, csak vallási kisebbségeket tart számon. Pontos számokról beszélni azért is nehéz, mert a területen élő törökök közel fele gagauz, azaz ortodox keresztény volt, de éltek itt pomákok, azaz muzulmán bolgárok és muzulmán cigányok is.
7. Balogh Ádám (2013) 75-76. old.

8. Balogh Ádám (2002a) 44. old.
9. Az újonnan érkezetteket „joghurttal keresztelkedettek”-nek is nevezték, mellyel arra utaltak, hogy körükben nagyon elterjedt volt a joghurt használata. Ez a pejoratív jelző azonban azt is kifejezte, hogy kereszténységük az anyaországiak szerint megkérdőjelezhető.
10. Balogh Ádám (2002b): Az 1930-as görög-török barátsági és semlegességi szerződés. *Documenta Historica* 54. JATEPress, Szeged, 15. old.
11. Balogh Ádám (2002b) 17-18. old.
12. A két csapat szurkolóinak még ma is „török” a csúfneve. Balogh Ádám (2013) 77. old.
13. Prusin, V. Alexander (2016): Nation-building and Moving People. In. Nicholas Doumanis (ed.): *The Oxford Handbook of European History, 1914-1945*. Oxford University Press, Oxford, 558. old.
14. Weiss, Yfaat (2006): Ethnic Cleansing, Memory and Property – Europe, Israel/Palestine, 1944-1948. In. Gross, Raphael – Weiss, Yfaat (eds.): *Jüdische Geschichte als allgemeine Geschichte*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 174-175. old.
15. Ciesielski, Stanisław (1999): Przesiedlenie ludności polskiej z kresów wschodnich do Polski, 1944-1947. Wydawn-Neriton, Instytut Historii Polish Academy of Sciences, Warszawa, 50. old.
16. Elsősorban Hrubieszów, Przemysł és Sanok megye, másodlagosan pedig Lubaczów, Tomaszów, Lesko, Jarosław és Chełm megye.
17. Kordan, Bohdan (1997): Making Borders Stick: Population Transfer and Resettlement in the Trans-Curzon Territories, 1944-1949. *The International Migration Review*. Vol. 31, No. 2, 707. old.
18. Lagzi Gábor (2009): „Lengyelek, de másak”. Lengyel kisebbségi közösségek a volt Szovjetunió területén és Lengyelország nemzetpolitikája. EÖKIK Műhelytanulmányok 39. Budapest, 8. old.
19. Janics Kálmán (1980): A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945-1948. *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem*, München, 60. old.
20. Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 318-331. old. Lásd még Gulyás László: Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
21. Szarka László (2007): A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó dekrétumok és rendeletek. In. Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 10. old.
22. Štefan Šutaj (2007) A magyar kisebbség Csehszlovákia világháború utáni politikájában. In. Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 43-44. old.
23. Egyezmény Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában, Budapest, 1946. február 27. In. Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 233-234. old.

24. Štefanský, Michal (2007): A szlovákiai magyar kisebbség 1945-1949 közötti helyzetének külpolitikai összefüggései. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2007/2, 51-52. old.
25. Fülöp Mihály (1994): A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 175-176. old.
26. Krno, M. Daribo (1992): A békéről tárgyaltunk Magyarországgal. Rákóczi Szövetség, Budapest, 61. old.
27. Vadkerty Katalin (2007): A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 231. old.; Szabó A. Ferenc (1998): Egymillióval kevesebben...: emberveszteségek, népesedési tendenciák és népesedéspolitika Magyarországon: 1941-1960. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 82-83. old.
28. Krno, M. Daribo (1992) 76-77. old.
29. Štefanský, Michal (2007) 58-59. old.
30. MTI hírárchívum 1945-1949. 1946. 08. 16., 44 – www.archiv1945-1949.mti.hu

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Balogh Ádám (2002a): Lakosságcsere Görögország és Törökország között 1914-ben. Világtörténet. 2002/1. tavasz-nyár. 37-46. old.
- Balogh Ádám (2002b): Az 1930-as görög-török barátsági és semlegességi szerződés. Documenta Historica 54. JATEPress, Szeged, 35. old.
- Balogh Ádám (2013): Fejezetek Görögország újkori történetéből – A szabadságharctól napjainkig. Magyarországi Görögök Kulturális Egyesülete – Csongrád Megyei Helyi Csoport, Szeged, 187. old.
- Ciesielski, Stanisław (1999): Przesiedlenie ludności polskiej z kresów wschodnich do Polski, 1944-1947. Wydawn-Neriton, Instytut Historii Polish Academy of Sciences, Warszawa, 469. old.
- Egyezmény Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában, Budapest, 1946. február 27. In: Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 232-240. old.
- Flesch István (2004): Atatürk és kora – Musztafa Kemál Atatürk függetlenségi háborúja és kormányzása. Corvina Kiadó, Budapest, 412. old.
- Flesh István (2007): A Török Köztársaság története. Corvina Kiadó, Budapest, 165. old.
- Fülöp Mihály (1994): A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés 1947. Héttorony Könyvkiadó, Budapest, 237. old.
- Greece and Turkey - Convention concerning the Exchange of Greek and Turkish Populations and Protocol, signed at Lausanne, January 30, 1923 <http://www.worldlii.org/int/other/LNTSer/1925/14.html>
- Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 504. old.

- Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
- Janics Kálmán (1980): A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945-1948. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, München, 321. old.
- Lagzi Gábor (2009): „Lengyelek, de másak”. Lengyel kisebbségi közösségek a volt Szovjetunió területén és Lengyelország nemzetpolitikája. EÖKIK Műhelytanulmányok 39. Budapest, 68. old.
- Kordan, Bohdan (1997): Making Borders Stick: Population Transfer and Resettlement in the Trans-Curzon Territories, 1944-1949. The International Migration Review. Vol. 31, No. 2, 704-720. old.
- Krno, M. Daribo (1992): A békéről tárgyaltunk Magyarországgal. Rákóczi Szövetség, Budapest, 150. old.
- Prusin, V. Alexander (2016): Nation-building and Moving People. In: Doumanis, Nicholas (ed.): The Oxford Handbook of European History, 1914-1945. Oxford University Press, Oxford, 557-575. old.
- Romsics Ignác (1998): Nemzet, nemzetiség és állam – Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó, Budapest, 419. old.
- Štefan Šutaj (2007) A magyar kisebbség Csehszlovákia világháború utáni politikájában. In. Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 35-47. old.
- Štefanský, Michal (2007): A szlovákiai magyar kisebbség 1945-1949 közötti helyzetének külpolitikai összefüggései. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2007/2, 51-61. old.
- Szabó A. Ferenc (1998): Egymillióval kevesebben...: emberveszteségek, népesedési tendenciák és népesedéspolitika Magyarországon: 1941-1960. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs, 234. old.
- Szarka László (2007): A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolását célzó dekrétumok és rendeletek. In. Popély Árpád – Štefan Šutaj – Szarka László (szerk.): Beneš-dekrétumok és a magyar kérdés. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő-Gödöllő, 7-33. old.
- Vadkerty Katalin (2007): A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 691. old.
- Weiss, Yfaat (2006): Ethnic Cleansing, Memory and Property – Europe, Israel/Palestine, 1944-1948. In: Gross, Raphael – Weiss, Yfaat (eds.): Jüdische Geschichte als allgemeine Geschichte. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 158-190. old.